

Válasz a bírálatokra

Mindenekelőtt köszönetemet fejezem ki mindhárom opponensnek, akik alaposan, az átfogóbb kérdésekre és a kisebb részletekre egyaránt figyelemmel olvasták el a pályázatomban benyújtott disszertációt, mely időközben könyv formájában is megjelent a stuttgarti Steiner kiadónál (ZDL 145 Beiheft).

Nagyon megtisztelő, hogy gondosan megírt, támogató és elfogadó bírálatukban kitértek a munka szakmai újdonságaira, elismerték és összefoglalták eredményeit és eredményeit, ugyanakkor rámutattak bizonyos pontatlanságokra, ill. bizonyos összefüggések explicitebb megfogalmazásának hiányára. Bírálóim felvetései nem az általam megfogalmazott elméleti tételekkel vitatkozó felvetések, hanem inkább bizonyos fogalmak, összefüggések jobb megvilágítására és egyértelműbb megfogalmazására utaló, építő jellegű megjegyzések. Ezáltal bizonyos fogalmak, kérdések átgondolására és megfogalmazásuk további finomítására adtak számomra alkalmat és lehetőséget.

Dolgozatomban megkíséreltem a kisebbségi nyelvnek a külső hatásoknak a leginkább kitett területén, a szóképletben, a hazai német kisebbségi nyelv alapján egy nyelvi dinamikát leképező modellt megalkotni egy. A nyelvi közlés sokfajta konceptualizációs lehetősége közül a szociolingvisztikához legközelebb álló megközelítés mellett döntöttem annak alapján, hogy a nyelv (nyelvünk) történetileg fejlődő, szociális beágyazottságban létező, tehát folyamatosan változó jelenség, amelynek mindenkori (jelen) állapotát, használatát, változásait és rendszerét csak diakrón szempontú kutatással kiegészített szinkron-variációs szempontból lehetséges csupán megközelítő pontossággal leírni. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a leírás egy kommunikatív szempontból korlátozott mértékben használt nyelv esetében csak egy szeletét mutatja meg a nyelvben zajló dinamikus folyamatoknak (mint ahogy erre Nyomárkay István bírálóm utalást is tesz). Megítélésem szerint azonban a fent nevezett módszerekkel nyert keresztmetszet olyan mozzanatokra világít rá, melyek a nyelvi kontaktológia, a dialektológia, a szociolingvisztika, de még a nyelvelmélet szempontjából is fontosak lehetnek.

A bírálatokban megjelent felvetéseket, kritikai megjegyzéseket három nagyobb csoportba osztottam, válaszaimat ezek mentén, a három bírálatot egybevéve, és így egyéb kérdések összefüggését is beiktatva, igyekszem megfogalmazni. A bírálatokban megfogalmazott kérdésekre a következő csoportosításban válaszolok: terminológiai kérdések, módszertani megfontolások, tartalmi kérdések és konkrét nyelvi példákra vonatkozó kérdések.

1) Válasz a terminológiai felvetésekre

Köszönöm **Nyomárkay István** akadémikus felvetését, amikor bírálatának elején más nyelvszigetek meglétére kérdez rá, mert erre nem tértem ki dolgozatomban. A **nyelvsziget fogalma** igen tágra értelmezhető, sokfajta típus sorolható ide, hogy csak európai régiókat említsek: vannak olyan kisebbségek, amelyek csak egy államban élnek (bretonok, szorbok), meg olyanok, akik több államban szétszóródva élnek (katalánok, baszkok) és olyanok is, akik egy bizonyos területen kisebbségként, egy másik területen többségként élnek (pl.

németnyelvű kisebbségek, horvátok, magyarok a világ különböző tájain). Sokfajta más csoportosítási szempont is létezik, így pl. az, amikor az anyaországgal földrajzilag határos helyzetben élnek kisebbségek (Grenzminderheiten). Itt számos példát lehet felsorolni, mint például a déltiroli vagy a keletbelgiumi helyzetet, amelyek újkeletűek, hiszen az 1. világháború után keletkeztek.) Ugyanakkor ebbe a csoportba tartoznak a karintiai szlovének, a magyarországi horvátok és szerbek, a schleswig-holsteini dánok, a burgenlandi magyarok és még sokan mások, ahol a nyelvi és kulturális kontaktusok természetesen másként alakulnak, mint az anyaországtól távol, egy metaforával kifejezve, „szigethelyzetben” élőknél (Sprachinselminderheit), ahol az anyanemzettől viszonylag izoláltan igyekeznek a folyamatos és erős kontaktushelyzetben kulturális és nyelvi sajátosságaikat megőrizni. (Ilyenek az amishok az USA-ban, a német nyelvszigetek Oroszországban, vagy éppen az erdélyi szász nyelvszigetek, amelyek ezt több mint 800 éven keresztül tették). Még egy érdekes és egyben vitatott szempontot kívánok említeni: a 20. századi állapotokra vonatkozóan különbséget lehet tenni a kisebbségi nyelv és regionális nyelv között abban a tekintetben, hogy a nyelvi kisebbségek az etnikum és a vallás alapján definiálják magukat öndefinícióként és a kisebbségi nyelv ennek a csoportnak a beszélt nyelve (pl. a bautzeni szorbok, a szárdok, a katalánok vagy a konkrét nyelvterület nélküli roma nyelvváltozatok, de ide tartozik a jiddis is, ahol a területiség (lokalitás) nem kap szerepet). A regionális nyelvek azonban éppen az areális szempontot helyezik előtérbe, amely kategóriában a regionális nyelvet beszélők magukat csoportnak tekintik (pl. ír-gélek vagy az okcitánok). Ebben az esetben a beszélők etnikailag a nyelvi többséghez tartozónak vallják magukat, de ezen felül egy plusz regionális identitásuk is van.

Szorosan ehhez kapcsolódik **Bassola Péter** felvetése is, mely a **nyelvsziget és a nyelvi kisebbség terminológiai különbözőségére**, ill. ezek szinonim használatára vonatkozik. Azt gondolom, ez csak részben terminológiai kérdés, mivel tartalmi szempontok is kapcsolhatók hozzá. A nyelvsziget koncepciója régebbi keletű (140 éves múltra tekint vissza: a bajor dialektológiában használták először a 12. és 13. századi nyelvszigetek kirajzására és azok korai kutatására az itáliai Alpokban, vö.: Pock 1852: „Deutsche Sprachinseln in Wälschtirol und Italien mit besonderer Berücksichtigung der Enclaven Tischlwang, Sauris und Bladen”, majd Lessiak 1914/15: „Zwei deutsche Sprachinseln in Friaul: Bladen und die Zahre” és Wiesinger 2012: 151). A német dialektológiai szakirodalomban sokáig tartotta magát a nyelvsziget-kisebbség mint metafora, amely azonban az utóbbi évtizedek során - több okból is – elhalványulni és lényegét veszíteni kezdte és az újabb szakirodalomban a „nyelvi kisebbség” megnevezés vagy annak különböző változatai (pl. Földes 2005) nyertek teret. Nem minden nyelvi kisebbség képez nyelvszigetet, de minden nyelvsziget-kisebbség egyben nyelvi kisebbség is. Mindegyik fogalomhoz egy-egy modell kapcsolható, mely a kutatás profilját is meghatározza. A nyelvsziget-helyzet a nyelvi izoláltságot példázza, míg a nyelvi kisebbség fogalma egy többségi-kisebbségi relációt képez le, amelyben benne foglaltatik az egymásmellettiesség, a közösség, de a két csoport közötti szembenállás lehetősége és annak nyelvi manifesztálódása is. (Itt a 90-es évek kontaktológiájában a Nelde-féle nyelvi konfliktusokra gondolok.) Ezzel összefüggésben a **nyelvszigetről alkotott definíciók** említendőek, amelyek közül Mattheiernek a nyelvszigetről alkotott fogalmára térek ki. Ez a definíció (mely Nyomárkay István szerint túl általános) a nyelvsziget-kisebbséget már nyelvi

kisebbségként aposztrofálja és a kisebbség késleltetett asszimilációját helyezi a középpontba, azt szociolingvisztikailag közelíti meg: „Eine Sprachinsel ist eine durch verhinderte oder verzögerte sprachkulturelle Assimilation entstandene Sprachgemeinschaft, die – als Sprachminderheit von ihrem Hauptgebiet getrennt – durch eine sprachlich/ethnisch differente Minderheitsgesellschaft umschlossen oder überdacht wird und die sich von der Kontaktgesellschaft durch eine die Sonderheit motivierende soziopsychische Disposition abgegrenzt bzw. von ihr ausgegrenzt wird.” (Mattheier 1994:334). Ebben a definícióban – a többi, inkább klasszikusnak tekinthető definícióval szemben (Kuhn 1934, Hutterer 1991 és Wiesinger 1983) egy szinkron állapot leírását kapjuk, melyből hiányzik a nyelvsziget lényegére utaló történeti és areális szempont, tehát az, hogy pl. az alpesi és az erdélyi szász nyelvszigetek 600, ill. 800 évig tartották meg sajátosságaikat. Ez a definíció nézetem szerint is kiegészítésre szorul, mégpedig azzal a ténnyel, hogy a késleltetett asszimiláció ugyan fontos és új szempont ebben a kutatásban, de egyenes következménye, hogy a nyelvi kisebbség a többségi társadalomban éppen a nyelvi kontaktusok eredményeként elsajátított kétnyelvűségében részesedik, amely kétnyelvűségi állapot a 20. századi nyelvi kisebbségeknek az egyik legfontosabb jegyév vált, és amely ugyanakkor nyelvi asszimilációjukat is elősegíti, sőt szorgalmazza. Ilyen értelmezésben és további szakirodalmakra építve (pl. Wirrer 2005, Pabst 2010) használok én is könyvemben szinonim fogalomként a kettőt.

Köszönöm **Bassola Péternek** (1995) a német kisebbség történetére vonatkozó **periodizációját**, amely – úgy gondolom – teljes mértékben korrelál az én generációk szerinti periodizációmmal (l. 2011, 3.1 fejezet). Bassola periodizációja a kisebbség történeti létének ívét, a többség és a kisebbség történeti-politikai relációját mutatja be szemléletesen, az én generációk szerinti felosztásomban a nyelvi szocializációs folyamatok, a nyelvelsajátítás valamint annak modalitásai állnak a középpontban. Ez a kétfajta megközelítés kiegészíti egymást és jól példázza a szociopolitikai, a történeti, a nyelvelsajátítás és nyelvhasználati szempont szerves egymásba illeszkedését, összekapcsolódását egy kisebb nyelvi közösség esetében is. Ehhez kapcsolódóan nagyon aktuális és helytálló **Bassola Péter** megjegyzése: „Amint az elmúlt egy-két évtizedben a nyelvtörténeti vizsgálatokat más társadalmi és kultúrtörténeti területekkel közvetlenül is összekapcsolták, hasonlóképpen lehet a **nyelvi kisebbségek identitás- és kultúrtörténetét** nyelvtörténetük leírásának segítségével megragadni”. A mai kutatások valóban ilyen szemszögből közelítik meg a német nyelvtörténeti, sok esetben a dialektológiai és szociolingvisztikai szakirodalomban a kérdést (vö.: Löffler 2010, Wiesinger 2012, Gardt 2012, Cherubim 2012) és ilyen megközelítésből folynak a hazai német kisebbségi kutatások is: Bindorffer 2001, Wild 2003, Gerner 2003, Erb 2012. A kisebbségi **identitás** fogalmának értelmezésére itt nem szükséges kitérni. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a nyelv és az etnikai identitástudat egymáshoz rendelése mind szociológiai, mind pszichológiai szempontból is nehéz és vitatott kérdés is. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik **Bárdosi Vilmos** kérdése, melyben a 2001-es népszámlálás eredményeit mutató **statisztikai adatok ellentmondásosságára** utal, miszerint a magukat nemzetiséginek vallók száma megtöbbszöröződött, az anyanyelvi használók száma pedig csökkent. Ennek magyarázata szorosan összefügg a nyelvi kisebbség kultúrtörténeti beágyazottságával és a kisebbségi csoportképződés folyamatával. A nyelv az identitásképződésben a különböző

kisebbségi csoportoknál más-más szerepet játszik: ha az első nyelvnek erős az identitásképző szerepe, akár a többségi nyelvet is visszaszoríthatja (1945-ig ez volt jellemző a német kisebbség paraszti rétegeinek nyelvhasználatára). Az említett statisztikai adatok azt tükrözik, hogy a német nyelvjárás identitásképző szerepe a német kisebbségnél a 20. század második felében elhalványult, háttérbe került, amelynek okai egy komplex történeti folyamatra vezethetők vissza (l. Bassola Péter periodizációja) ill. szociálpszichológiailag a csoportlétet erősen befolyásoló (és meghatározó) **stigmatizációra** is, amely a 80-as, 90-es években ugyan lényegesen tompult, mára mondhatni társadalmi szinten eltűnőben van. A háború utáni nemzedéknél a német nyelvjárás stigmatizációja olyan erős volt, hogy a nyelvet a primér szocializációban már nem is tanulta meg, a nyelv átadásának folyamatossága megszűnt, ezért szoktunk az ún. „néma generációkról” beszélni. A 90-es években ismét csak külső tényezők következtében (a német nyelv mint gazdasági tényező került előtérbe) a kisebbségi beszélők ismét fel merték vállalni a csoporthoz tartozásukat, szociális és kulturális identitásukat, de a nyelvi identitást már nem lehetett revitalizálni. Az ellentmondásosság azzal is magyarázható, hogy a különböző nyelvi csoportok nyelvi repertoárjukban meglévő nyelveikhez ill. azok variánsaihoz különböző szimbólikus jelentéseket rendelnek hozzá, ami miatt nagyon bonyolult és komplex kapcsolat alakul ki a nyelv és az identitás közötti hozzárendelési viszonyban. Ilyen esetekben lehetséges a nyelv és identitás között hozzárendelési skálát felállítani, főképpen az utóbbi évtizedekben a németországi migránsok kutatásának kapcsán használják ezt, de kisebbségi nyelvi helyzetekben is jól lehet alkalmazni. (Riehl 2009: 166). Ebben az összefüggésben érdekesek az izraeli német emigránsok körében végzett identitásképződési vizsgálatok, amelyeket Betten és Du nour (1988) végeztek. Izraelben élő informátoraik 60 év után is tökéletesen beszéltek a német nyelvet, és az interjúkból egyértelművé vált, hogy a beszélők nyelvtudása nem korrelál etnikai identitásukkal, de 50 év után is a német nyelv kulturális identitásuknak még mindig fontos részét képezi, ami viszont igen magas nyelvi tudatosságukkal és iskolázottsági szintjükkel hozható összefüggésbe.

2) Módszertani kérdések

Köszönöm **Bárdosi Vilmosnak** a praktikus meglátását (sajnos kicsit későn jött) a hiányzó szemléltetésekre vonatkozóan: valóban, egy orientáló **térkép** nagy segítség lehetett volna az olvasó számára, de ezt elmulasztottam beletenni. Ugyanígy egyetértek azzal is, hogy az informátorok **kódjait** (melyeket az egyes nyelvi példák után tüntettem fel) mindjárt az elején az adatszolgáltatók felsorolásánál is megadhattam volna. Az **informátorok kiválasztására** vonatkozó kérdésre azt tudom mondani, hogy többfajta módszerrel történt: egyrészt a dialektológiából ismert ún. hólabda módszerrel, másrészt pedig tudatos szervezéssel, ugyanis olyan informátorokat kerestem, akik autentikus, nyelvjárást még jól bíró beszélőként elsősorban az idős korosztály tagjai köréből valók. A fiatalabb, ún. DaF korosztályra azért nem fókuszáltam, mert az ő nyelvi kompetenciájuk már nem tükrözi teljes mértékben az autentikus dialektus nyelvállapotát. Egy korábbi (1995-96), Erb Máriával közösen végzett nyelvhasználatra irányuló felmérésünk adatai alapján ez az a korosztály nyelvhasználatában második szocializációja során, az intenzív iskolai német nyelvoktatás okán már sok standardnyelvi behatást mutat, én pedig a nyelvjárás szókészletében végbemenő nyelvi

változásokat kutattam történeti folyamatukban. Egy további felmérésben szándékozom a fiatalabb korosztály nyelvi változásainak kutatását is célba venni.

Ezen a helyen válaszolom meg a beszélt nyelvvel kapcsolatos **mediális és konceptuális szóbeliség/írásbeliség** kérdést is, amelyet **Bassola Péter** vetett fel, egyúttal megköszönve az ehhez kapcsolódó további szakirodalom felsorolását is és azt a kiegészítést, hogy ezen fogalmak használata csak mindkettő megléte esetén értelmezhető. A nyelvjárás mint a szóbeliség tipikus megnyilvánulása, egy orális szinten létező és használatos variáns, mediálisan kizárólag beszélt-nyelvi helyzetekre korlátozódik, a beszéd feltételeknek sokkal inkább megfelel, mint a standardnyelvi változat, az írásbeliség tekintetében pedig szinte akadályozó tényezőnek is tekinthető. Disszertációm 142. oldalán említett bázisnyelvjárás felett álló réteg, amit „nicht im Nähebereich gebraucht” (nem ingroup jellegű, azaz nem a közelség/meghittség szituációban használt) nyelvi variánsnak tekintek, nem az írásbeliséghez sorolandó, - erre vonatkozott bírálóm kérdése – hanem a szóbeliség egy olyan szintjéről van szó, amelyben a nyelvjárási beszélők mátrixnyelvükbe standardnyelvi szavakat ágyaznak be, ill. bizonyos, a mindennapokban is használatos szavak nyelvjárási kiejtését standardnyelvi kiejtéssé változtatják. Ez azzal magyarázható, hogy a beszélők Auer/Hinskens (2005) „interpersonal accomodation elmélete”(interperszonális alkalmazkodás) szerint egy outgroup szituációban saját beszédmódjukat nem a beszélgetőpartnerhez és annak megnyilatkozásaihoz igazítják, hanem ahhoz a sztereotíp elképzeléshez, amit ők gondolnak az adott beszédkonstellációról. Az itt használt beszédmódot „intendiertes Hochdeutsch”-nak nevezik: pl. ha kisebbségi beszélők egy németországi némettel, egy rádió vagy tv-riporterrel, idegen emberekkel beszélnek németül, automatikusan „váltanak” egy a mátrixnyelvük felett álló ún. „emelkedett nyelvjárásba” (gehobene Mundartlichkeit, vagy nobles Deutsch-ba (Gadeanu 1998 - Rumänien), amelynek egyébként a 20. század első negyedében a még németül beszélő magyarországi értelmiségi rétegben is volt hagyománya. Tehát még mindig a szóbeliség szintjén vagyunk, de a megszokott és rutinnal használt bázisnyelvjárás feletti köznyelvi szinten, melyet – nyelvi kompetenciájuktól, képzettségüktől és egy sor más paramétertől függően – outgroup helyzetben, bizonyos nem közeli kommunikációs (Nähebereich) helyzetekben jól tudnak használni. Ez a nyelvi variáns annak a középgenerációnak a nyelvhasználatában is észlelhető, amely már rendszeres németoktatásban vett részt. Köszönöm azt az észrevételt is, hogy a rádióhoz küldött képeslapok elemzésekor egy mediálisan szóbeli variánsról van szó, ez valószínűleg elírás volt. A német nyelvterület aktuális szakirodalmában mindinkább elterjedt és kutatott „Substandard” nyelvi variáns (Lenz 2003, Lameli 2004), jelöli ki azt a nyelvi réteget, ami ehhez az említett kérdéshez kapcsolódik és módszertani útmutatóként szolgálhat nekünk is.

Bassola Péter bírálóm tette fel azt a kérdést, hogy vajon a vizsgált rajnai-frank-pfalzi nyelvjárás szóképzési vizsgálatának jelenségei **a többi hazai német nyelvjárásra is vonatkoztathatók-e**. A kérdésre igennel tudok válaszolni, ui. egy nem reprezentatív kérdőíves felmérés formájában bizonyos szóképzési lehetőségeket más hazai nyelvjárásokban is lekérdeztem és az egyes nyelvjárásokban nagyon hasonló jelenségekkel találkoztam különböző fonetikai változásokkal és különböző mértékben megtartott bizonyos archaikus képzőkkel. Eddigi szakirodalmi ismereteim alapján egyébként azt mondhatom, hogy nagyon

kevés a szóképzés diatopikus variánsaival kapcsolatos kutatás, de nemcsak Magyarországon, hanem a 20. században a német nyelvterületen is ritka, ezt írja egy legújabban a szóképzésről megjelent német nyelvű monográfia is (Michel/Elsen 2011: 3). Punktuális szóképzési jelenségekről lehet több helyi nyelvjárási monográfiában is olvasni, de összefüggő, rendszerbe öntött szóképzési eszközök és lehetőségek dialektális feltérképezése ritkán található (pl. Folláth Ferenc 1941: A Buda környéki német nyelvjárások szóképzése című írása vagy a svájci Szadrovsky írt erről 1933-ban). Ezt a hiányt elsősorban módszertani okokra lehet visszavezetni (a nyelvjárás nehézkes és nagyon hosszadalmas átírási munkái és a szinkron és diakrón szempontok együttes érvényesítése nem könnyű feladat elé állítja a kutatót és maga a szóképzés sem a kisebbségi nyelv kutatásának vagy fennmaradásának a legfontosabb kérdése). Itt megemlíteném, hogy az Erlangeni egyetem kutatói (Habermann Mechthild / Peter O. Müller/Horst Haider Munske a 90-es évek vége óta a történeti szóképzés feltérképezését tűzték zászlajukra és 15-16. századi németnyelvű írásbeli dokumentumok szóképzési stratégiáit kutatják komplex módon. (E munkákból eddig 6 kötet látott napvilágot). A módszertani kérdések körébe sorolom **Bárdosi Vilmosnak a frazeologizmusokra**, ill. azok tematizálásának hiányára vonatkozó kérdését. Joggal hiányolja ezeket a lexikai elemeket, hiszen a frazeologizmusok ugyanúgy részei a szókészletnek, mint az általam vizsgált többi lexikális elem, mégis csupán a kommunikatív vagy más néven rutin formulákra tértem ki dolgozatomban. Ezt a tényt azzal tudom magyarázni, hogy az általam elemzett témákban (gyerekkor, ifjúkor, nyelvi attitűdök, kisebbség története stb.) és ezekben a beszélt nyelvi szövegfajtákban (monológok, elbeszélések, tematikus interjúk, nyelvi biográfiák) viszonylag ritkán fordultak elő a szoros értelemben vett frazeologizmusok és ezért nem tudtam behatóbb vizsgálatukra egy megfelelő korpuszt összeállítani. Enélkül pedig nem lehet nyelvészeti következtetéseket levonni. (A német tájszótár (WUM) írása munkálatai során szép számmal gyűlnek össze frazeologizmusok, kollokációk, közmondások, amelyek ebben a tájszótárban mindenképpen lemmatizálásra kerülnek.) Disszertációmban a szókészletre és a szóképzési adatokra összpontosítottam, egy további lexikai részterület (frazeologizmusok) kifejtése túlfeszítette volna a dolgozat kereteit. De a tágabb értelemben vett frazeologizmusokhoz tartoznak a rutin formulák is, ezekre a disszertációmban azért tértem ki, mert pragmatikai jelentésük és gyakori előfordulások miatt a nyelvjárási (és kétnyelvű beszélők) szövegeiben nagyon fontos szerepet kapnak a szövegépítésben és -szervezésben, továbbá nyelvi kontaktushelyzetben a szókészlet azon elemei, melyek a kétnyelvű beszédmódban rendkívül nyitottak (rövid, könnyen megjegyezhető egységek, szegény grammatikával) és nagyon fogékonyak a transzfer-jelenségekre. Ugyanitt válaszolom meg **Bárdosi Vilmos** azon kérdését is, amely az **új elektronikus médiák befolyására** vonatkozik a hazai német nyelvjárásokban. Ez a kérdés nagyon érdekes, de ennek a hatásnak a megjelenése generációkhoz kötött. Az idős generációnál az új elektronikus kommunikációs eszközök használata nagyon behatárolt, ill. nem jellemző, inkább a közép- és a fiatal korosztályokban, ahol viszont eddig nem történt erre vonatkozó felmérés. Egy ilyen vizsgálat már a mediálisan és konceptuálisan írott nyelvi formákhoz vezetne, amely nem jellemző a vizsgált beszélt-nyelvi nyelvjárásokra. A német, osztrák és svájci német dialektológiában viszont már végeztek ilyen felméréseket (Christen /Ziegler 2006) és arra az eredményre jutottak, hogy a fiatal korosztály mediálisan írásbeli kommunikációjában is gyakran előfordulnak nyelvjárási elemek, mondatok is, játékos formában és természetes interakciókban is. Ez a variációs

nyelvészetnek új kutatási területévé vált és épp a német háromszintű „Ethnolekt” vizsgálata is bizonyítja (Riehl 2009, Androutsopoulos 2003), ennek mekkora jelentősége van a fiatal nemzedékek nyelvi szokásainak alakulásában, változásában, amely kérdés egyébként a nyelvi rétegek keveredése (Varietätenmischung) jelenséget is nagyban befolyásolja.

3) Tartalmi kérdések

Ide sorolom az elméleti háttérre és a konkrét nyelvi adatokra vonatkozó felvetéseket is. Elméleti fejtegetéseim a nyelvváltozás formáira és folyamatára, így a nyelvkeveredés folyamatára irányulnak, így természetes, hogy bírálóim megjegyzései ebből a témakörből valók.

Elsőként a változására vonatkozó felvetésekre reagálok. A kisebbségi **nyelv változásának** (Sprachwandel) kérdésében abból a tételezésből indulhatunk ki, hogy a nyelv használatának változása Herman Paul szavaival élve mindig a szokásos beszédtevékenységből indul ki („Veränderung des Usus” – „gewöhnliche Sprechttätigkeit”, a beszédben a változás csírája rejlik (de Saussure 1916/1967: 116). Ugyanezt az alaptételt fejti ki Kiss Jenő (2012: 53) Herman Józsefet idézve, miszerint a nyelvben zajló változások csak a beszédfolyamatban és a benne résztvevő ágensek között jön létre és manifesztálódik a nyelv adta strukturális feltételek között. Más nézetek szerint a nyelvváltozás egy közös, de nem-akaratlagos és nem tudatos produktum pl. Lüdtke („Staffettenkontinuität” 1980), de ebbe a körbe illeszkedik Rudi Keller (1994) elmélete az „unsichtbare Hand” metaforával. Cherubim szerint a nyelvváltozás a természetes nyelvek alkotó és funkciós elvéhez tartozik. Ő a nyelvváltozást mint a nyelvi technikák változásának egy halmazát tekinti (Veränderungen der Sprachtechnik) (2012: 32), amelyek a nyelv rendszerét és használatát érintik és hosszantartó hatásuk van, generációkon át öröklődnek. Ezek a változások a beszélők nyelvi tudatában és különböző szociális viszonyokban reprezentálódnak, ennél fogva a nyelvi jelenségek szociális funkciójának változásával is együtt járnak. Számos újabb német szakirodalom foglalkozik ezzel a régi új kérdéssel és egyetértés van abban is, hogy a nyelvváltozás nem általában, globálisan, hanem csak az egyes nyelvi szinteken (nyelvészeti részterületeken) létezik, miközben a részterületek egymást befolyásolva, a részterületek szerinti törvényszerűségek alapján megy végbe. (v.ö. Nübling 2006, Wolf 2009, Kiss Jenő 2012). **Nyomárkay István** a **nyelvváltozás** általam felvázolt elméleti keretével egyetértését nyilvánítja ki, hogy ui. a kisebbségi nyelv belső változása a nyelvjárások közötti kiegyenlítődési folyamat egyik eredménye (a hazai nyelvjárások vonatkozásában először Hutterer 1963, majd Schwob 1971 foglalkozott ezzel a kérdéssel). Az általuk leírt két kiegyenlítődési folyamatnak (Ausgleichsstufe 1 und 2) a mai nyelvállapot szemszögéből megítélésem szerint nemcsak rendszernyelvészeti és a szókészletben még ma is kitapintható nyelvi (Wild 2003), hanem szociálpszichológiai vonatkozásai is voltak (l. Knipf 2011:112, 4.4 alfejezet), mégpedig a tekintetben, hogy ebben a nyelvi kiegyenlítődési fázisban a nyelvi „egymásra hangolással”, egy primér szinkronizációban a csoportképződés és -kohézió első szakasza játszódott le.

A nyelvváltozás egyik ágának tartott kvantitatív formában a kontaktusnyelvészet szerint két alfaj különböztethető meg: a **nyelvvesztés (Sprachverlust)**, amelyet egy egész nyelvközösségre/társadalomra vonatkoztatnak, ill. az attríció (**Attrition**), amelyet egyes

beszélőkre vonatkoztatnak és eredetileg „lemorzsolódást” jelent. Ez utóbbi fokozatosan zajló folyamatot jelöl, amely a kezdeti szókeresési jelenségektől egészen a nyelv teljes elfelejtéséig vezethet és a nyelvi struktúrákban elsősorban a lexikai - szemantikai szinten, a szókeresési stratégiák, ill. a kódváltás (Codeswitching) fokozott megjelenésében nyilvánul meg. Az attríció és a generációkon belüli nyelvváltás együttesen vezetnek a nyelv elvesztéséhez. Ide kapcsolódik **Bárdosi Vilmosnak a nyelvvesztésre** vonatkozó kérdése is olyan értelemben, hogy vajon a vizsgált esetben a német standardnyelv átveheti-e a már nem teljes vertikumában használt német nyelvjárások szerepét? Ezzel az érdekes kérdéssel már több külföldi nyelvjáráskutató (Mattheier 2003, Eichinger 2006, Riehl 2009) mellett természetesen hazai kutatók is foglalkoztak. A nyelvvesztés a vizsgált (és más közép- és kelet-európai német) kisebbségi közösségben erőteljesen elindult már azáltal is, hogy a nyelvjárások a 20. század második fele óta nem hagyományozódnak tovább, aminek következménye az attríció (a nyelv lemorzsolódása az egyén nyelvhasználatában). A standardnémet (a kisebbségi beszélők szóhasználatában ez az ún. Hochdeutsch) az iskolai oktatás révén mindig is jelen volt a kisebbség életében, de ebben az esetben nem tekinthető szokásos idegen nyelvnek, hiszen a német nyelvjárási bázisra építve tanulták a kisebbségi közösség tagjai a standardnémet variánst, amely persze nem lett soha a csoporton belüli beszélt változat (Verkehrssprache). A jelenlegi álláspont szerint a standardnémet nyelvváltozat csak részben tudja betölteni a letűnőben lévő nyelvjárások szerepét, mert mint fentebb említettem, a nyelvközösség a két nyelvi réteghez (nyelvjárás és standardnémet) más-más szimbolikus jelentést is rendel: a nyelvjárás, bár stigmatizált volt és használatban eltűnőben van, mégis anyanyelve volt korábbi generációknak és ezáltal a kisebbségi léthez tartozó (alap)jegynek tekinthető, míg a tanult standardnémet változatot a hazai német kisebbség nem tekinti anyanyelvének, azonosulása azzal nem egyértelmű. A nyelvvesztés valójában csak a beszélők egynyelvű (monolingvális) beszédmódjában tapintható ki, a kétnyelvű (bilingvális) beszédmódban (Grosjean 2008) a nyelvkeveredés a jellemző.

A **keveréknyelvre** vonatkozó felvetések valamilyen formában mindhárom bírálóban szerepet kaptak. Keveréknyelvnek (Mischsprache) valójában az első kiegyenlítődési folyamat eredményét nevezték, a mai nyelvéllapokra vonatkoztatva pedig már a nyelvjárás és a magyar nyelv keveredését értjük alatta. A nyelvi kisebbségeknél ez olyannyira elterjedt, hogy Hartweg (1983) az elzászi német kisebbségre vonatkoztatva olyan fokú keveréknyelvről beszél, amit már „szükségnyelvnek” (Notsprache) nevez. **Bassola Péter** a hibridizációk előfordulásának gyakoriságát látja nehézségnek (l. Bassola bíráló 7. o.) és ennek megítélése beszélt nyelvi szövegekben valóban problémás. Mindazonáltal elmondható, hogy az utóbbi években született kontaktusjelenségeket vizsgáló publikációk (l. Földes 2005, Németh 2010, Erb 2012) számos példával alátámasztják, hogy a hibrid (keveréknyelvi) szavak előfordulása a német nyelvjárásokban olyannyira megnőtt és szinte uzualizálódott, hogy ilyen nagyszámú nyelvi adatok már alapot szolgáltatnak ezen jelenségek tipologizálására is. (Nem egyszeri előfordulásokról van szó a Gasvezeték és a szemetesautó példáknál sem). A szakirodalomból ismert implicit és explicit nyelvkeveredésre is találunk példákat a kisebbségi nyelvben: az implicit a szóképzésben, a vonzathasználatban, a prepozíciók használatában vagy ritkábban a szórendben fordul elő, amikor a magyar nyelv (L2) pl. grammatikai hatása jelenik meg a nyelvjárásban: *des Telefon ufhwewe* (a telefont felvenni), *a Zimmer rausnehme* (kivenni egy

szobát). Az explicit nyelvkeveredési forma legtipikusabb példája az L2 elemek (magyar partikulák, a magyar konnektorok) változatlan (magyar) formában történő beleszövése, beágyazása az L1 (nyelvjárási) diskurzusokba. (*Hát, des is.. hogyis mondják... a bissl furcsa*).

Bárdosi Vilmos statisztikailag is értékelhető tendenciára kérdez rá arra vonatkozólag, hogy milyen magyar szavak kerülnek be a német nyelvű diskurzusokba. Vizsgálataimban ill. a meglévő szakirodalomban fellelhető példákból a szófajokra és a nyelvészeti részterületekre, ill. a tematikus doménekre lehet következtetéseket levonni, de konkrét statisztikai kiértékelések a szókészlet egészére vonatkoztatva (a kezdetektől napjainkig) még nem születtek (kölcsonszavakról adatok 1945-ig v.ö. Erb 2012: 29). Mely nyelvészeti részterületek érintettek a leginkább a kontaktusjelenségeknél? Gyakorisági sorrendben a következők: a szókészlet területe, a szóképzés, a morfoszintaxis és a szórend, ill. a fonetika területe. A szófajok tekintetében a következő sorrend állítható fel: főnevek, partikulák (rutin formulák), igék, kötőszavak, határozó- és módosítószók, melléknevek.

Nyomárkay István a keveréknyelvi jelenségek kifejtésekor használt **Transferenz, Code switching, Code mixing** és a **kölcsonzés** fogalmak jobb megvilágítását javasolja. Köszönöm a megjegyzést, mivel mindhárom fogalomnak szakirodalomtól és kutatási irányzattól függően többfajta értelmezését is ismerjük (vö: Auer 2006, Poplack 2004). A kisebbségi nyelv helyzete tekintetében a transzfer fogalma a kontaktusnyelvészetre alapozva átvételt jelent, egy folyamatot, lexikai vagy grammatikai elemek *átvételét* egyik nyelvből a másikba és azok integrálását, beépítését a másik rendszerébe. Habár a kódváltás a kontaktológiában mindmáig sokat vitatott kérdés, abban azonban megegyeznek a vélemények, hogy a Code switching (kódváltás) *váltást* jelent, (gyakran több mint két nyelv közöttit is), amikor a beszélő egyik nyelvből a másikba vált, ennek során nem változnak meg az érintett nyelvek, míg a transzfernél bizonyos mértékig megváltoznak, egymáshoz igazodnak. A kódváltásnak kontextualizációs funkciója (contextualisation cue) is van, azaz előrejelíti, jelzi a beszélőpartnernek, hogy a beszédkontextus változására számíthat. A beszélő sok esetben explicit is (pl. metanyelvi kommentárokkal, ismétlésekkel, a nyelvek közötti fordítással) rámutat a kódváltásra, ráirányítja az interakcióban a beszélőpartner figyelmét, hogy ő most nyelvet fog váltani. Természetesen más funkciója is lehet a kódváltásnak, így pl. expresszív funkciója, valaminek a nyomatékosítása, hangsúlyozása vagy akár metakommunikatív funkciója is (Apel/Muysken 1987: 119). Gumperz (1982) elmélete alapján szituációs és konverzációs kódváltás (CS) között tesz különbséget. A szituációs kódváltásnál külső tényezők (pl. a beszélőpartner, a hely, a téma stb.) alapján váltunk nyelvet, a konverzációs típusúnál többnyire beszédstratégiai okai vannak és egy bizonyos kommunikációs effektus elérését célozzák meg, pl. egy másnyelvű idézet beépítésénél a diskurzusba vagy ha a beszélő kifejezi szubjektív attitűdjét vagy egy helyzet értékelését adja. Ennek a kódváltási típusnak kommunikatív funkciói vannak, ezért szociolingvisztikailag motivált kódváltásnak is szoktak nevezni. A másik fajta kódváltás a pszicholingvisztikailag motivált, amely nem funkcióval töltött, hanem a nyelvi produkcióra vonatkozik, (nem intenciózusan), a beszélő szándéka nélkül jön elő, pl. tulajdonnevek említése esetén vagy bilingvális homofon szavaknál és gyakran a beszélő ott helyben javítja is magát. A kódváltás és a transzfer között nagyon nehéz egyértelműen határvonalat húzni, ezért nagyon fontos a kutatás irányát és célját meghatározni,

mert a különböző tudományterületről jövő kutatók (mind a német mind az angolszász szakirodalomban) különbözőképpen interpretálják ezeket a fogalmakat attól függően, mely irányból közelítenek a témához, a szociolingvisztika, a kétnyelvűség (nyelvelsajátítás) vagy a kontaktus nyelvészet felől. A transzfer tágabb fogalma alá tartozik tulajdonképpen a **kölcsönzés** (borrowing, Entlehnung), amely leginkább a szókészletet, a lexikont érinti és amelynek szintén több alfaja létezik. Az itt felmerülő két alapfogalom a „kölcsönszó”(Lehnwort) és „idegen szó” (Fremdwort) közötti határvonalat nagyon nehéz meghúzni, de ebben meghatározó szerepe van a kisebbségi nyelvben is az integráció fokának, azaz mennyire tudott az átvett szó a befogadó nyelvbe integrálódni. Thomason és Kaufman (1988: 21. 37) szerint a másik nyelv jegyeinek beépítéséről van szó egy beszélőközösség első nyelvébe ún. kölcsönzési helyzetben, úgy, hogy az első nyelvben nem megy végbe semmilyen csere, de bizonyos változás zajlik le, pl. új vonásokat vesz fel a befogadó nyelv. A kölcsönszó meghatározásánál egy egész sor tényező együttesen játszik fontos szerepet: a szó használatának gyakorisága, a szinonimák, mennyire integrálható a kölcsönszó a befogadó nyelvbe (morfológiai jellegzetességei), a nyelvhasználati helyzet, a hangsúly, stb. **Bárdosi Vilmos** kérdése is ide kívánczok, amikor az átvett nyelvi elemek (ez esetben a **főnevek**) **nemének** meghatározása iránt érdeklődik. Mivel a főnevek a magyar nyelvből származnak, a fogadó nyelv (német nyelvjárás) hozzárendel egy nemet jelölő névelőt. Itt több lehetőség kínálkozik: a természetes nem szerintit kapja, egy a nyelvjárásban korábban használt főnév neve jön elő (die iroda- die Kanzlei alapján), fonetikai szabályok, pl. a szóvégi hangzók alapján, az absztrakt főneveknél a semleges nem, az újabb modern kifejezések esetében is többnyire a neutrális névelőt kapja az átvett főnév. A vizsgált nyelvben a főnév neve nem tekinthető az integráltsági fok mérőjének mint pl. a Walser 12-13. századi német nyelvszigeteken, melyekben négyfajta nyelvből (francia, olasz, piemonti, német nyelvjárás) keverednek az elemek és a főnév neve mindig fokmérője az integrációnak (Zürner 2009).

Nyomárkay István kérdésére, vajon előfordul-e, hogy autentikus nyelvjárási beszélők a mindennapi szóhasználatból **ismert szavak helyett is magyar szavakat használnak**, igennel kell válaszolnom. Gyakran előfordul, hogy a beszélők teljesen hétköznapi, egyszerű, de gyakran használt anyanyelvi szavak helyett is magyar szót használnak, feltehetőleg már annyira uzualizált az átvételük, hogy a mentális lexikonban sem különítik el két nyelvet. Ezzel kapcsolatban azonban még további kutatásokat kell végezni, hogy a kisebbségi kétnyelvű beszélők **mentális lexikonjáról** pontosabb képet kapjunk, ill. a szóvesztés jelenségét is pszicholingvisztikai kutatásokkal kellene más kisebbségek nyelvével együttesen vizsgálni és összevetni, mint ahogy ezt **Nyomárkay István** is hangsúlyozza. A kölcsönszavaknak eklatáns példái a diskurzusjelölők, a partikulák, a kötőszavak, a kommunikatív vagy rutin formulák (Knipf 2011: 163-170, 5.3.2.fejezet). Ezek az elemek a gesztusokhoz hasonló egységeknek tekinthetők, rendkívül gazdag modifikációs skálát mutatnak, és mivel a beszélő érzelmeit, beállítódását és a beszéd tartalom nyomatékosítását fejezik ki, rövideységük okán könnyen megjegyezhetők és az átvételkor nem igényelnek nagy „grammatikai beágyazást” az átvevő nyelvbe. Többnyire lexikális jelentésükben szegény szavakról van szó. A kölcsönszavak ilyenén nagyfokú használata valójában a kétnyelvű beszélők (kétnyelvű beszédmódjának) nyelvhasználati praxisát illusztrálja. A diskurzusjelölés a kommunikáció multimodális rendszerének része, hiszen a kisebbségi nyelv nemcsak nyelvi elemeket vesz át,

hanem az azokkal összefüggő kommunikációs viselkedést, gyakorlatot és más a kommunikációt kísérő nem-nyelvi elemeket is, aminek következményeként a nem nyelvjárási elemek is az autentikus nyelvjárási beszéd részévé válnak. (Az ad hoc inzerciók (Insertion) nemcsak egyes szavak esetében, hanem pl. szókapcsolatok, kollokációk formájában is előfordulhatnak: *Ja, die Nochbern is a bosnyák származású* (*Igen, a szomszédom bosnyák származású*), *Der Dokter hat mich uf táppénz kiírt* (*Der Arzt hat mich krank geschrieben*).

A **kölcsönszavak nemzetközi karrierjéről** tesz említést **Nyomárkay István**. Disszertációmban a szókészlet leírásánál természetesen megemlítem a kisebbségi nyelvnek ezt a nélkülözhetetlen és jelentős jelenségét, valójában azonban nem tekintem kutatásom tárgyának. A téma szakértője Erb Mária, aki 2012-es könyvében a hazai nyelvjárások 1945 előtti kölcsönszavainak etimológiai, interkulturális és nyelvészeti leírásával foglalkozik, ott olvasható pl. az „áldomás” szó egész kelet-európai története is.

Ugyancsak **Bárdosi Vilmos** hívta fel figyelmemet az általam felsorolt **szókinsre vonatkozó négy nyelvváltozási típusra** (külső kontaktus-indukált, nyelvvesztés által indukált, a kettős beágyazottság által indukált és nyelvi rétegek keveredése szintén a kettős beágyazottság alapján), melyek közül az első kettőt nem választaná külön. Valóban úgy tűnhet, hogy az első kettő nem sokban különbözik egymástól, megítélésem szerint azonban itt fokozatbeli különbséget tudunk megállapítani: a külső kontaktus-indukált változásban – és ez metanyelvi szinten, a beszélő saját kommentárjában, a szókeresési stratégiákban is megjelenik – a nyelvvesztés jeleit láthatjuk, ahogy a beszélő még keresi a szavakat és azt a szót veti be az adott helyzetben, ami éppen eszébe jut (ez a bilingvális beszédmód jellemzője), míg a nyelvvesztés által indukált változásban már a kisebbségi nyelv szókészletébe integrált jelenségről beszélünk: *Ruf halt den szerelő...* (nos, hívjad a szerelőt), amely esetben az átvett szóra nincs más kifejezés a nyelvjárásban.

Disszertációmban a szókészlet egységeinek meghatározására kiemelt helyet szántam, melynek során az egyik központi kérdés a **valódi nyelvjárási szavak** jegyeinek meghatározása az ún. „echte, eigentliche Dialektwörter”, mely fogalmakat a szakirodalom alapján (Löffler 2002, Reichmann 1983) szinomímaként használok. Mint ahogy Nyomárkay István is megerősít ebben, nehéz ennek a csoportnak a körülhatárolása, mivel a nyelvjárás szókészletének nagy része megegyezik a köznyelv szókészletével, másrészt a határok a valódi nyelvjárási szó és más nyelvi réteg szavai között nem élesek. Mégis léteznek ún. valódi nyelvjárási szavak, melyek a kisebbség dologi és szellemi mikrovilágát tükrözik, előző generációk szókészletében még megvoltak és egy kisebbség életében ma is jelen lévő denotátumra vonatkoznak. Ezen szavaknak többfajta tipológiája is létezik (v.ö. Knipf 2011:155 ff.), amelyek közül az adott nyelvi adatokra a leginkább Kiss Jenő (2001) tipológiája használható, aki egy többszemponút és többsíkú kritérium-hálót állított fel, amelyet kismértékben módosítva alkalmaztam és a következőképpen írható le: a valódi nyelvjárási szó denotátum-kötött, tipikusan a kisebbség mikrovilágát tükrözi, szemantikájában és kiejtésében is eltér a standardnyelvi formától, denotatív és konnotatív értelemben gazdagabb, specifikus kontaktusnyelvészeti kombinációkra is képes, egy- és többelemű szavak is lehetnek, önálló és funkciók jelentéssel bírnak, ezen túl pedig ide soroltam teljesen integrált kölcsönszavakat és hibridszavakat is. Mivelhogy ilyen sokrétű jellegzetességekkel bírnak, megítélésom szerint csak egy prototipikus

modell segítségével lehet (l. 162. o.) őket leírni. Köszönöm **Bassola Péter** észrevételét, aki ezen a beosztáson változtatna és a kölcsönszavak számára egy külön csoportot hozna létre. Ez további gondolkodásra serkent engem.

Köszönöm **Bárdosi Vilmos** helyreigazítását a **sekieren** – szekálni szó eredetére vonatkozóan, Rudolf Post-nál így találtam és egyszerűen elfogadtam. Köszönöm **Nyomárkay István** egyetértő megjegyzését a **nyelvi norma** rövid történeti áttekintésével kapcsolatos gondolataimmal. **Bassola Péter** bírálatára a 199. oldalon található **táblázatra** vonatkozóan azt tudom válaszolni, hogy vizsgálataim alapján csupán az Ausdruckerweiterung modell alatt lehet a vizsgált nyelvjárásban alcsoportokat felállítani, a többi szóképzési modell alatt sajnos nem találtam példákat további alcsoportokra. Ugyanez a helyzet a 205. oldalon, ahol a szóképzésben csak egyfajta nem szerinti differenciálás ismert. A 172. oldal táblázatában azért nem fejtettem ki a szóképzés változás módozatait, mert azt egy külön fejezetben, a 239 és 240. oldalakon teszem meg, de igaza van **Bassola Péternek**, itt is meg kellett volna adnom legalább címszavakban. Az **analitikus és szintetikus** kifejezéseknél nem frazeologikus formákra gondoltam, hanem arra, hogy a szintetikus forma pl. az augmentáció esetében is, mindig szemantikai többletjelentéssel bír és nem tehető teljes mértékben egyenlővé az analitikus alakkal.

Köszönöm **Nyomárkay István** megjegyzését a **megfogalmazás** esetenkénti komplex vagy bonyolult jellegére, dolgozom rajta, hogy a jövőben stílusom gördülékenyebbé váljon.

Azt gondolom, bírálóim minden kérdésére, felvetésére megpróbáltam legjobb tudásom szerint válaszolni. Végezetül megismétlem köszönetemet mindhárom opponensemnek, amiért ilyen alaposan és körültekintően olvasták el disszertációmát és segítő szándékkal tették megjegyzéseiket, kérdéseiket. Ezek további munkámban, kutatásaimban nagy segítséget nyújtanak majd.

Köszönöm figyelmüket!

IRODALOM:

Androutsopoulos, Jannis (2003): Online-Gemeinschaften und Sprachvariation. Soziolinguistische Perspektiven auf Sprache im Internet. In: Zeitschrift für Germanistische Linguistik 31 (2): 173-197.

Auer, Peter (2006): Bilinguales Sprechen: immer noch eine Herausforderung für die Linguistik. In: Sociolinguistica 20, 1-21.

Auer Peter (2000): Mixing is functional (but what are the Functions?) In: Bilingualism. Language and Cognition 3 (2), 101–103.

Auer, Peter/Hinskens, Frans (2006): The role of interpersonal accommodation in a theory of

language change. In: Auer, Peter/Hinskens, Frans/Kerswill, Paul (Hg.): Dialect Change:

Convergence and Divergence in European languages. Cambridge. 335-357.

Betten, Anne/Du-nour Miryam(1988): Wir sind die Letzten, fragt uns aus. Gespräche mit Emmigranten der dreißiger Jahre in Israel. Gerlingen: Bleicher Verlag.

Bindorffer Györgyi (2001): Kettős identitás. [Doppelte Identität]. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Budapest: Új Mandátum/MTA Kisebbségkutató Intézet.

Cherubim, Dieter (2012): Verstehen wir den Sprachwandel richtig? In: Maitz, Peter (Hg.): Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate. Berlin/Boston: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica) 29-51.

Christen, Helen/Ziegler, Evelyn (2006): „Können Promis variieren? Beobachtungen zur Sprachformenwahl in schweizerischen und deutschen Prominentenchats“. In: Androutsopoulos, Jannis K./Runkehl, Jens/Schlobinski, Peter/Siever, Torsten (Hgg.): Neuere Entwicklungen der linguistischen Internetforschung. S. 13-45. [Germanistische Linguistik 186-187].

Eichinger Ludwig (2006): Soziolinguistik und Sprachminderheiten. Sociolinguistics and Linguistics Minorities. In: Ammon, Ulrich/ Norbert Dittmann/ Klaus J. Mattheier/ Peter Trudgill (Hg.): Sociolinguistics. Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 3.3.) 2. Auflage. Berlin/New York: de Gruyter, 2473–2484.

Erb, Maria (2012): Wenn das Fremde zum Eigenen wird. Korpusbasierte Untersuchungen zu den ungarischen Lehnwörtern der nachtürkischen deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn bis 1945. Budapest: ELTE Germanistisches Institut (= Budapest Beiträge zur Germanistik 46)

Földes Csaba (2005): Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit. Tübingen: Gunter Narr.

Folláth Ferenc (1941): Szóképzés a budakörnyéki nyelvjárásban. (Wortbildung der deutschen Mundart im Ofner Bergland) Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécsset.

Gadeanu, Sorin (1998): Sprache auf der Suche. Zur Identitätsfrage des Deutschen in Rumänien am Beispiel der Temesvarer Stadtsprache. Regensburg: Roderer.

Gardt, Andreas (2012): Sprachgeschichte als Kulturgeschichte. Chancen und Risiken der Forschung. In: Maitz, Peter (Hg.): Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate. Berlin/Boston: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica), 289-301.

Gerner Zsuzsanna (2003): Sprache und Identität in Nadasch/Mecseknádasd. Eine empirische Untersuchung zur Sprachkontaktsituation und Identitätsbildung in der ungarndeutschen Gemeinde Nadasch. (Ungarndeutsches Archiv 7) Budapest: ELTE Germanistisches Institut.

Grosjean, Francois (2008): Studying Bilinguals. Oxford: Oxford University Press.

Gumperz, John (1982): Discourse Strategies. Cambridge: University Press.

Habermann Mechthild/ Peter O. Müller / Horst Haider Munske (Hgg.) (2002): Historische Wortbildung des Deutschen. (RGL 232) Tübingen: Niemeyer.

Hartweg, Frederic (1983): Typen lexikalischer Entwicklungen. Eine Fallstudie am Beispiel des elsässischen Dialekts. In: Besch, Werner / Ulrich Knoop / Wolfgang Putschke / Herbert Ernst Wiegand (Hgg.): Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung, Band 2. Berlin/New York, 1325–1331.

Hutterer. Claus Jürgen (1963): Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Halle an der Saale: Niemeyer.

Hutterer, Claus Jürgen (1991): In: Manherz, Karl (Hg.): Aufsätze zur deutschen Dialektologie. (Ungarndeutsche Studien 6) Budapest: Tankönyvkiadó, 15–491.

Kiss Jenő (2012): Sprachwandel: Ursachen und Wirkungen. Überlegungen zu einem alten Problemkreis der Sprachwissenschaft. In: Maitz, Peter (Hg.): Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate. Berlin/Boston: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica) 51-63.

Kiss, Jenő (2001): Zum Problem der Klassifizierung von Dialektwörtern. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 68, 43–48.

Knipf-Komlósi, Elisabeth (2011): Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn. (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beihefte 145) Stuttgart: Steiner.

- Kuhn, Walter (1934): Deutsche Sprachinselforschung, Geschichte, Aufgaben, Verfahren. (= Ostdeutsche Forschungen) Plauen im Vogtland.
- Lameli, Alfred (2004): Standard und Substandard. Regionalismen im diachronen Längsschnitt. (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beihefte 128) Stuttgart: Steiner.
- Lenz, Alexandra (2003): Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen (Wittlich/Eifel) (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beihefte 125) Stuttgart: Steiner.
- Lessiak Primus (1914/15): Zwei deutsche Sprachinseln in Friaul: Bladen und die Zahre. In: Deutsche Erde 13, 132-137
- Löffler, Heinrich (2002): Wörter in der Mundart. Grundzüge der Dialektologie, insbesondere der Wortgeografie. In: Dittmann, Jürgen/ Claudia Schmidt (Hgg.): Über Wörter. Freiburg: Rombach, 125–147.
- Löffler, Heinrich (2010): Zu den Wurzeln der Perceptual Dialectology in der traditionellen Dialektologie. Eine Spurensuche. In: Anders, Christina A. / Markus Hundt/ Alexander Lasch (Hgg.): „Perceptual Dialectology“ Neue Wege der Dialektologie. (Linguistik – Impulse – Tendenzen 38) Berlin/New York: de Gruyter, 31–51.
- Lüdtkke, Helmut (1980): Auf dem Weg zur Theorie des Sprachwandels. In: Lüdtkke, Helmut (Hg.): Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels. Berlin/New York: de Gruyter, 182–252.
- Mattheier, Klaus J. (1997): Dialektverfall und/oder Dialektrenaissance. Überlegungen zur Entwicklung der Dialektalität in der gegenwärtigen deutschen Sprachgemeinschaft. In: Stickel, Gerhard (Hg.): Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen. Berlin/New York: de Gruyter, 404–410.
- Mattheier, Klaus, J.(2003): Sprachinseltod. Überlegungen zur Entwicklungsdynamik von Sprachinseln. In: Keel, William/Klaus Mattheier (Hgg.): German Language Varieties Worldwide: Internal and External Perspectives. Deutsche Sprachinseln weltweit: Interne und externe Perspektiven .Frankfurt am Main: Peter Lang, 13-33.
- Michel, Sascha/Elsen, Hilke (Hgg.)(2011): Wortbildung im Deutschen zwischen Sprachsystem und Sprachgebrauch. Perspektiven-Analysen-Anwendungen. Stuttgart: ibidem
- Németh, Attila (2010): Sprachmischung und Spracheinstellungen am Beispiel deutscher Dialekte in Ungarn. (Beiträge zur interkulturellen Germanistik Band 2, herausgegeben von Csaba Földes) Tübingen: Gunter Narr.
- Nübling, Damaris (2006): Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels. Tübingen: Gunter Narr.
- Pabst, Christiana (2010): Der Anti-Aging-Effekt bei Sprachinseln. In: Fokus Dialekt. Analysieren-Dokumentieren-Kommentieren. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag. Hgg. von Bergmann, Hubert/ Manfred Glauningner / Evelyn Wandl-Vogt / Stefan Winterstein. Germanistische Linguistik 199-201. Hildesheim: Olms, 289–299.
- Pock Julius (1852): Deutsche Sprachinseln in Wälschtirol und Italien mit besonderer Berücksichtigung der Enclaven Tischiwang, Sauris und Bladen. Innsbruck.
- Poplack, Shana 2004): Code-Switching. In: Ammon et al. (Hgg.): 589-596.
- Reichmann, Oskar (1983): Untersuchungen zur lexikalischen Semantik deutscher Dialekte: Überblick über die theoretischen Grundlagen, über Sachbereiche und den Stand ihrer arealen Erfassung. In: Besch, Werner et al. (Hg.): HSK Dialektologie. Band 2, 195–1325.
- Riehl, Claudia Maria (2009): Sprachkontaktforschung. Eine Einführung. 2. überarbeitete Auflage. Tübingen: narr studienbücher
- Schwob, Anton (1971): Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südostdeutschen Sprachinseln. München: Oldenbourg.
- Szadrowsky, Michael (1933): Abstrakta des Schweizerdeutschen in ihrer Sinnentfaltung. (Beiträge zur Schweizerdeutschen Grammatik XVIII) Frauenfeld.
- Thomason, Sarah/ Kaufman Terrence (1988): Language, Contact, Creolization and Genetic Linguistics. Berkeley/L.A./Oxford: University of California Press.

Wiesinger Peter (2012): Sprachinsel versus Sprachminderheit. In: Wortschatz und Sprachkontakt im Kontext oberdeutscher Wörterbücher, Sprachatlanten, Sprachinseln. In: Glauninger, Manfred/Barabas, Bettina (2012) Beiträge zur Sprachinselforschung 21, 151- 160.

Wiesinger, Peter (1982/83): Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebietes: Mittel-, Südost- und Osteuropa. In: Besch, Werner / Ulrich Knoop / Wolfgang Putschke / Herbert Ernst Wiegand (Hgg.): Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. 2. Halbband, Berlin/New York: de Gruyter, 900–929.

Wild, Katalin (2003a): Sprachnorm und Sprachausgleich in den deutschen Mundarten Südungarns. In: Manherz, Károly (Hg.): Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000. (Budapester Beiträge zur Germanistik 38) Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 34–41.

Wild, Katalin (2003b): Zur komplexen Analyse der ‚Fuldaer‘ deutschen Mundarten Südungarns. (Ungarndisches Archiv 6) Budapest: ELTE Germanistisches Institut.

Wirrer, Jan (2000): Minderheiten- und Regionalsprachen in Europa. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Wirrer, Jan (2005): Niederdeutsche Sprachinseln im Mittleren Westen der USA: Sprachkontakt, sprachliche Stabilität, Sprachverfall. In: Egger, Eckehard/ Jürgen Erich Schmidt/Dieter Stellmacher (Hgg.): Moderne Dialekte, neue Dialektologie. Stuttgart: Steiner, 455-491.

Zürner, Peter (2009): Sprachkontakt in den Walser Dialekten Gressoney und Issime im Aostatal (Italien). (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beihefte 13). Stuttgart: Steiner.